

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 1(091)

Павлишин Л. Г.,

доктор філософських наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. В. Гнатюка (Україна, Тернопіль),
lyudpavl@gmail.com

Артур Шопенгауер: ірраціональні основи буття песимістичної людини

Досліджуються песимістичні погляди А. Шопенгауера на світ, де людина постійно балансує між бажанням та задоволенням, страхом і болем. Щастя людини – тимчасове та ілюзорне, воно полягає у позбавленні від страждань, проте, звільнившись від них, наступають інші. Пізнання дає змогу зрозуміти, що не так все добре у світі, де панують страх і біль, труднощі і випробування, де смерть кожної миті може забрати людину з собою. Той, хто вважає, що в житті є лише радість, а смуток спричиняє його заперечення, не розуміє життя. Для того щоб пізнати тасмичну існування людини потрібне мистецтво, в якому розкривається метафізична єдність усіх істот, єдність вічної основи світу. Тільки мистецтво може перетворити відразу людини до усього жахливого і позбавленого змісту в ідеальні образи, що дають шанс життю.

Ключові слова: песимізм, ілюзії, страждання, щастя, буття, мистецтво.

Артура Шопенгауера вважають одним із найяскравіших постатей філософії ірраціоналізму. Він тяжів до німецького романтизму, містики, вважав себе послідовником філософії І. Канта і захоплювався філософськими ідеями Сходу (особливо буддизму). У його головному творі «Світ як воля і уявлення» несвідома воля виступає як універсальна ірраціональна стихія, непідвладна ніяким раціональним методам дослідження. Інтелект, згідно з Шопенгауером, сам того не усвідомлюючи, функціонує не за своїм раціональним планом, а за вказівками світової волі, бо інтелект стомлюється, а воля невтомна. Реальною є тільки одна космічно величезна воля, яка проявляється в усій течії подій Всесвіту. Світ є безглуздом, а уся його історія це історія безглузвих хвилювань вольових іскор, коли воля вимушена поглинати саму себе, бо окрім неї нічого немає. Така ситуація є причиною болю, страху і страждань людини. «Подолання труднощів – ось справжня насолода її буття: чи будуть ці труднощі матеріального характеру, як у практичному житті, чи духовного, як при вивченні й дослідженні, – боротьба з ними і перемога приносять щастя» [1, с. 370].

Утвердженню ідей ірраціоналізму сприяла також і думка, що картина світу, яку змальовує наука, більше схожа на схему, а не на живий образ, а тому ні життя, ні духовний світ людини вона не здатна зрозуміти. Наука, поширюючи свій вплив на мислення, робить його схожим на обчислювальну машину. Людина з її емоціями, бажаннями, потягами є індивідуальною та неповторною, а тому жодні математичні формули, жодні раціоналістичні підходи не зможуть дослідити її внутрішній світ та сприяти гармонізації життя. Як один

із критиків раціоналізму, Шопенгауер вважав основою життя волюнтаризм, згідно з яким воля постає основою світу. Сутність особистості утворює незалежна від розуму воля, сліпе поривання, прояв певної космічної, світової волі, яка є основою усього сущого. На думку Шопенгауера, світова воля – могутня ірраціональна сила, яка знаходиться у стані постійного незадоволення. Те, що називають щастям, має завжди негативний, а не позитивний характер, воно зводиться лише до звільнення від страждань, за яким повинні наступити нові страждання або нудота. Цей світ ніщо інше, як арена змучених і заляканих істот, які живуть лише завдяки тому, що одна істота винищує іншу, а самозбереження – ланцюг тяжких смертей.

Дана проблематика у тій чи іншій мірі досліджувалася Т. Суходуб, Н. Ємельяною, І. Ярославцевою, А. Лавровою, Г. Камбал, Т. Лютим, І. Силуяною, С. Шаповалом, А. Скрипником, Ю. Давидовим, А. Новиковим, К. Свасьяном, О. Михайловим.

Представники «філософії життя» також знаходилися в опозиції до німецької класичної філософії з її раціоналізмом та гносеологічною проблематикою. «Філософію життя» пов'язують з іменами Ніцше, Фрейда, Дільтея, Бергсона, Зіммеля, Шпенглера. На противагу класичному раціоналізму, «філософія життя» в центр філософської проблематики поставила феномен життя, який недоступний раціональному осмисленню, оскільки є ірраціональним за своєю сутністю. Захоплюючись новими відкриттями, вдосконаленням технічних засобів, люди не мають часу на душевні бесіди зі своїми близькими та друзями. Техніка, яку створює людина, переважно спрямована на перетворення її на запрограмовану істоту з «технічним» складом душі та мислення. «Людина безмежна, і чекати від неї можна чого завгодно. Зло і добро живаються в ній поряд» [2, с. 180].

Варто зауважити, що з критикою наукового пізнання та діалектики Г. Гегеля виступав також і С. К'єркегор. Проповідуючи ірраціоналізм, він наголошував, що наукове мислення не зможе досягнути дійсності, оскільки те, що мислиться, є абстрактним, а не реальним. К'єркегор запропонував «екзистенційне мислення», яке пов'язане з духовним життям людини, її мріями та тривогами. Він критикував попередніх філософів, зокрема Гегеля, за абстрактний підхід до людини, за те, що зацікавлення всезагальним, духом, матерією, Богом, істиною відволікає їхню увагу від живої, унікальної індивідуальності. Це спричиняє відчуження людини. Ступінь гостроти відчуження залежить не лише від його об'єктивних причин, а й від соціокультурних та психологічних умов, у яких воно реалізується. Так, наприклад, К. Ясперс зазначав, що доля людини залежить від того способу, за допомогою якого вона підпорядковує

собі наслідки технічного розвитку та їхній вплив на життя людини, починаючи з її власної поведінки та спілкування з природою. Людині, яка перебуває у постійному трепеті перед законами і традиціями, набагато легше залишатись у такому вже звичному їй стані раба. Вона не хоче брати на себе відповідальність за свою свободу, не хоче нічого вирішувати сама, бо втратила здатність чинити так, як підказує їй власний голос. Людина чомусь не розуміє, що через такі дії у неї атрофуються життєві інстинкти, вироджується енергія. Моральні настанови наче прокрустове ложе стискають свої жертви, які не можуть зробити зайвого руху, адже ложе це має певну площину, так як і норми моралі, з яких вирватися неможливо. Про таку ж ситуацію вів мову і Ф. Ніцше. Він вважав, що його сучасники не змогли проникнути у саму сутність життя, надаючи перевагу науковому пізнанню над художнім. Це мало негативні наслідки, адже людина перестала цілковито насолоджуватися життям, ставши наче запрограмованим виконавцем тих чи інших функцій. Така картина життя тогочасного суспільства була неприйнятною для Ніцше, який вважав, що почуття повинні панувати над розумом, а емоції – над прагматичністю. Возвеличуючи духовне життя і мистецтво, Ніцше з недовірою ставився до науки і моралі, вважаючи, що вони будь-який предмет розглядають з точки зору аналітики та розуму, дивлячись на все через призму добра і зла, істини та заблудження. Мистецтво античної трагедії, на його думку, звеличувало життя, а смерть була символом вічності. За Ніцше, у тогочасному суспільстві «воля до ніщо стала володаркою над волею до життя» [3, с. 178]. Як і він, А. Шопенгауер, також вважав, що основою світу та людини є пристрасті, бажання та інстинкти і аж ніяк не розум. Воля і несвідоме бажання – це і є основа світу. Він стверджував, що навколо панує страшенна несправедливість: одне знищує інше і немає цьому кінця. Людина не може жити у такому світі, вона повинна втікати від нього, заперечувати його. На думку Шопенгауера, оскільки світова воля знаходиться у стані постійного незадоволення, вона змушена поїдати саму себе. Відтак життя людей сповнене тривоги, розчарувань та мук. Порятунком від похмурого світу смутку та сліз Шопенгауер вбачав у мистецтві та аскетизмі. Лише таким чином людина перестане бути заручницею світу і отримає свободу. Самозаспокоєння волі художньо розвиненої особистості возвеличує її, підносить над егоїстичним, злісним та корисливим натовпом. Художнє пізнання вище наукового, яке полягає у задоволенні практичних інтересів, які, згідно з Шопенгауером, за своєю сутністю є інтересами волі сліпого хотіння. Розум, наукове пізнання є продовженням волі, страждань. Мистецтво, яке доступне лише творчому генію, приносить вітиху, внутрішній спокій, хоча б на деякий час відволікає від сумних реалій життя.

Доволі цікавими є також думки М. Бердяєва стосовно буття людини у проблемному світі спокус. На його думку, особистість не можна розуміти як субстанцію, її треба осягати як суб'єкт, оскільки вона є не феноменом, а ноуменом. Що ж стосується особистості, то вона, стверджував мислитель, є реальність духовна, а тому до неї не можна застосовувати ніякий закон, її не можна перетворити на об'єкт наукового дослідження. Особистість є не субстанцією, а творчим актом, бунтом, боротьбою. Бердяєв не погоджувався з античною

філософією, яка визначала людину як істоту наділену розумом, який відрізняє її від інших істот. Розмірковуючи над сутністю людини, він дійшов висновку, що «Всесвіт може входити в людину, нею асимілюватися, нею пізнаватися і осягатися тільки тому, що в людині є весь склад всесвіту, всі його сили і якості, що людина – не дрібна частина всесвіту, а цілісний малий всесвіт» [4, с. 295]. Звичайно, людина – істота розумна, але за Бердяєвим, не в цьому полягає її головна особливість. Звести людину до розуму – означало б позбавити її унікальності, неповторності, а отже, особистісності. Він був занепокоєний з приводу розчинення особистості в безособистісній стихії, втрати нею самостійності, власного «Я», бо це становить небезпеку для особистості, загрожує їй рабством. «Не Бог не може простити людині гріха, а людина не може сама собі пробачити гріха і відступництва» [5, с. 121].

Людина, замкнута у цей безмежний світ, час від часу задає собі запитання: «А що таке світ?». Вона прагне відгадати цю споконвічну загадку людства. Ми досліджуємо, вивчаємо його, але дуже важко, а то й неможливо проникнути у глибини нашого Всесвіту. Для того щоб зрозуміти цю велику таємницю під назвою «світ», ми повинні заглибитись у найвіддаленіші куточки своєї душі, почати пошуки самих себе. Завжди людина уявляла собі світ як закономірний і розумний. Її не покидала віра, що всемогутній вищий розум керує ним. Проте А. Шопенгауер був протилежної думки. Основою світу та людини є пристрасті, бажання та інстинкти і аж ніяк не розум. Воля і несвідоме бажання – це і є основа світу. Такою була метафізика Шопенгауера. В усіх явищах проявляється воля. Тварини поїдають одні одних, рослина – рослину, людина – людину. Одна воля прагне за будь-яку ціну побороти іншу, бо існує жорстка боротьба за існування. Шопенгауер був переконаний, що світ сповнений емоціями і розум не в силі дати справжню картину світу. Усе те, що ми сприймаємо як дійсне, є лише гарною мрією, сном, що так і не стане реальним. «Все у житті говорить нам, що людина приречена пізнати у земному щасті щось оманливе, просту ілюзію» [6, с. 63]. Те, що розум не має здатності пізнавати світ, штовхало Шопенгауера до песимістичних висновків, тоді як Ніцше такий стан справ зовсім не розчаровував. Він, навпаки, був переконаний, що ілюзії нашого пізнання не тільки не шкідливі, а навіть корисні для життя. А чи існує реальний світ незалежно від нас? Ніцше говорить, що поняття атома, так як і кантівські «речі в собі», є чимось нереальним. Він вважав, що прийде час, коли ми зрозуміємо, «що речі в собі» варті лише нищівної критики. Світ є мінливим, тече як ріка, води якої не повернуться назад. Він є оманною, що ніколи не наблизить нас до істини, адже її немає. Мислення, у тому вигляді, в якому його представляють вчені, не має ніякої цінності. Наука не може існувати без філософії. Прийшла пора для того, щоб людина, нарешті, поставила перед собою мету, «настав час, щоб людина посадила паросток своєї надії» [7, с. 11].

Висновки. Варто наголосити, що А. Шопенгауер був першокласним письменником, блискучим стилістом. Жоден автор філософської літератури, за словами В. Віндельбанда, не вмів формулювати філософську думку з такою ясністю, з такою конкретною красою, як Шопенгауер. З його іменем наступила нагальна

потреба в переосмисленні основних принципів в історії філософії: впроваджується новий неklasичний тип філософування, ставиться під сумнів правомірність будь-якої гармонійної раціоналістичної системи. Як критерій філософування висувається принцип тісного зв'язку з індивідом, його відчуттями, настроями, переживаннями, з усвідомленням трагічності існування. Проблема пізнання, яка була провідною у класичній філософії, поступилася місцем проблемі людського існування, історії та культури, смислу людського буття. Якщо у класичний період істину шукали в розумі, то тепер її вбачають у протилежному – в несвідомому. Ставлення філософії до розуму і раціоналістичних систем стає негативним, оскільки вони не здатні відповідним чином орієнтувати людину в житті та історії.

Список використаних джерел

1. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность / А. Шопенгауэр. – М.: Республика, 1992. – 448 с.
2. Кудрявцев Ю. Г. Три круга Достоевского / Г. Ю. Кудрявцев. – М., 1979. – 343 с.
3. Ницше Ф. Воля к власти: опыт переоценки всех ценностей / Ницше Ф. – М.: REL-BOOK, 1994. – 352 с.
4. Бердяев Н. А. Философия свободы; Смысл творчества / Н. А. Бердяев; вступ. ст., сост., подгот. текста, примеч. Л. В. Полякова. – М.: Правда, 1989. – 607 с.
5. Бердяев Н. А. Философия свободного духа / Н. А. Бердяев. – М.: Республика, 1994. – 480 с.
6. Шопенгауэр А. Избранные сочинения / А. Шопенгауэр. – М.: Просвещение, 1992. – 479 с.
7. Ницше Ф. Сочинения: в 2 т. / Ф. Ницше; пер. с нем.; сост., ред. и авт. прим. К. А. Свасьян. – М.: Мысль, 1990. – Т.2. – 829 с.

References

1. Schopenhauer A. Svoboda voli i нравственность / A. Schopenhauer. – M.: Respublika, 1992. – 448 s.
2. Kudryavtsev Y. H. Tri kruga Dostoevskogo / Y. H. Kudryavtsev. – M., 1979. – 343 s.
3. Nietzsche F. Volya k vlasti: opyt pereotsenki vseh tsennostey / F. Nietzsche. – M.: REL-BOOK, 1994. – 352 s.
4. Berdjaev N. A. Filosofija svobody; Smysl tvorchestva / N. A. Berdjaev; vstup. st., sost., podgot. teksta, primech. L. V. Poljakova. – M.: Pravda, 1989. – 607 s.
5. Berdjaev N. A. Filosofija svobodnogo duha / N. A. Berdjaev. – M.: Respublika, 1994. – 480 s.
6. Schopenhauer A. Izbrannye sochineniya / A. Schopenhauer. – M.: Prosveshchenie, 1992. – 479 s.
7. Nietzsche F. Sochineniya: v 2 t. / F. Nietzsche., per. s nem., sost., red. i avt. prim. K. A. Svasian. – M.: Musl, 1990. – T.2. – 829 s.

Pavlyshyn L. H., Doctor of philosophical sciences, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University (Ukraine, Ternopil), lyudpavl@gmail.com

Arthur Schopenhauer: irrational basis of pessimistic human's being

The article explores the pessimistic views of A. Schopenhauer concerning the world, where a man constantly balances between desire and pleasure, fear and pain. Human's happiness is temporary and illusory. It is getting rid of suffering but after freeing from them other suffering start their attack. The process of cognition helps a person to feel that everything is not well in the world, where there are fear and pain, difficulties and trials, where deaf may take the person with it. However, a person who believes that life prevails only joy but sadness causes its denial, does not understand a life. In order to understand the mystery of existence, a person needs an art, where reveals the metaphysical unity of all beings, the unity of the eternal foundations of the world. Only an art can turn human's aversion to everything horrible and senseless in the ideal images, which give the opportunity to live.

Keywords: pessimism, illusion, suffering, happiness, existence, art.

УДК 130.2:821(44)

Бороденко О. В.,

кандидат філософських наук, старший викладач кафедри соціології, Чорноморський національний університет ім. П. Могили (Україна, Миколаїв), olegborodenko9@gmail.com

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ПРОСТІР САМОВИГНАНЦЯ: Ш. БОДЛЕР ТА А. РЕМБО

Розглянуто сутність і складові екзистенційного простору самовигнання (на прикладі творчості французьких поетів-символістів Шарля Бодлера та Артюра Рембо). З'ясовано, що в їхній творчості символізовано екзистенційне протистояння людини та суспільства. Обґрунтовано (із застосуванням герменевтичного та феноменологічного методів) основні смислоутворюючі складові екзистенційної ситуації самовигнання. Розглянуто ключові символи в поетичних текстах Ш. Бодлера та А. Рембо, що відображають пошуки примирення сутності та існування, а також пошуки альтернативної свободи. Проаналізовано символіку самовигнання як символічної локальності.

Ключові слова: філософія культури, самовигнання, екзистенційний простір, французький символізм, символізація локальності.

У класичній та сучасній філософії проблема вигнання та самовигнання тісно пов'язана із значно ширшим полем досліджень, спрямованих на розкриття сутності людської свободи в усіх її проявах. Як зауважив свого часу Гегель, «про жодну з ідей не говорять із повним правом стільки, як стосовно свободи, що ця ідея є невизначеною, багатозначною, здатною народжувати великі непорозуміння й тому їх дійсно народжує» [7, с. 291]. Якщо проблема свободи завжди була однією із найскладніших, то про питання вигнання та самозречення, пошуку альтернативної свободи, а також пов'язані з цим проблеми подолання людиною внутрішніх суперечностей, маргінальності можна говорити лише в контексті постановки та часткового розкриття як складових наукових досліджень філософської антропології, філософії культури, соціальної філософії та інших напрямків. До проблеми вигнання звертались ще античні філософи (Платон в «Державі» та «Законах», Аристотель у «Політиці», Цицерон у листах і трактатах та інші). Із філософів Нового часу назвемо хоча б Канта і Гегеля, які розглядали дані проблеми в контексті своїх етичних та філософсько-правових концепцій. В ХХ столітті проблема вигнання аналізувалась в різних аспектах, зокрема, М. Гайдеггером і К. Ясперсом, М. Бердяєвим і Ж. Марієном, Ж.-П. Сартром і А. Камю.

В сучасній філософії одним із найбільш перспективних напрямків в межах даної проблематики, на нашу думку, є філософський аналіз співвідношення свободи та творчості. Зазначені аспекти проблеми аналізуються в працях сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників Ж. Абдільдіна, Е. Агацці, А. Веллера, Г. Давидової, П. Дишлевого, С. Кримського, А. Назаричевої, Н. Сейтхметова, Н. Хамітова, Ю. Шрейдера, Н. Шулевського та інших. Нами також досліджувалась дана проблематика в контексті аналізу символіки ранніх творів Андрія Платонова. Зокрема, було виявлено «символічні риси людини-вигнанця зі світу традиційних людських цінностей», основними з яких можна вважати: «усамітнення; втрату зв'язків із минулим; маргінальність; десоматизованість (відчуження від власного тіла, тілесну деструкцію)» [3, с. 98].

Більшістю дослідників свобода і творчість розглядаються як явища, що іманентно властиві людині,